

Т.О.ЛЕЩЕНКО

ВИВЧЕННЯ ПОЕМИ М. Т. РИЛЬСЬКОГО «СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР»

Слово про рідну матір» — один з найвизначніших творів М. Т. Рильського. У ньому повно і яскраво виявилися великий поетичний талант і громадянська мужність видатного українського радянського митця. Наповнена високим патріотичним та інтернаціоналістичним пафосом, ця невелика поема в грізну воєнну годину сприймалася як заклик, як палке пристрасне звертання до воїнів, усього народу радянського захистити від ворога рідну Батьківщину. Завдяки своїй ідейно-художній глибині вона завжди залишається гостро сучасною.

Методика вивчення «Слова про рідну матір» досить докладно розглядалася в ряді досліджень¹. Однак справді талановитий твір на кожному етапі суспільного розвитку осмислюється по-новому. У час, коли весь радянський народ, натхненний історичними рішеннями XXVII з'їзду КПРС, готується зустріти 70-річчя Великого Жовтня, поема М. Рильського потребує, гадаємо, нового прочитання.

Готуючись до уроку—аналізу твору, вчитель має подбати про те, щоб він став уроком патріотизму, уроком виховання в молоді почуття гордості не тільки за наше сучасне, а й за минуле, без якого неможливий день прийдешній.

Почати урок можна емоційним словом учителя. У ньому мають ожити тяжкі і грізні роки боротьби проти фашизму. Особливо слід підкреслити, що «Слово про рідну матір» — це своєрідний художній документ одного з найважчих моментів у житті нашого народу. Цей твір яскраво передає моральну і суспільну атмосферу початку Великої Вітчизняної війни, коли сім'я радянських народів-братів піднялася на жорстокий бій з ворогом і явила світові зразки безприкладного героїзму і сміливості.

Доцільно навести свідчення людей, які чули, як було вперше прочитане «Слово про рідну матір». Це відразу передасть учням напружено-драматичну ситуацію початку війни.

Кінчався холодний листопад 1941 року, що був схожий більше на грудень або січень,— згадує письменник Іван Цюпа.— Саратов лежав у снігах... У місті над Волгою зосередилися на той час урядові установи УРСР, представництво Центрального Комітету КП(б)У, редакції газет, Радіокомітет при Раднаркомі України. Зловісні вихори війни занесли сюди чимало письменників, акторів, композиторів, учених нашої республіки.

¹ Див.: Боршевський В. М. Вивчення творчості М. Рильського в школі.— К., 1970.— С. 74—83; Ковальчук О. Г. Поетика «Слова про рідну матір»//Укр. мова і літ. в шк., 1975.—№ 10.— С. 25—30 та ін.

А того пам'ятного дня, 29 листопада, до Саратова приїхало чимало представників творчої інтелігенції, робітників, колгоспників, воїнів з фронту, щоб стати учасниками першого Всеукраїнського антифашистського мітингу... Закінчено всі приготування. У залі врочиста тиша. Лунає голос диктора: «Слухайте, слухайте! Говорить Радянська Україна...»

Всі радіостанції Радянської Вітчизни транслюють першу передачу радіостанції імені Тараса Шевченка.

Слово надається постові-академіку Максиму Рильському... Він встає з місця, іде повільно до імпровізованої трибуни, ніби несе на плечах якийсь тягар. Обличчя бліде і строге, немов висічене з каменю. Вийшов уперед, окинув поглядом насторожений зал. Намагається бути спокійним і все ж хвилюється. У його руках тремтять списані аркуші паперу. Зупинився перед засланим червоною скатертиною столом, на якому встановлено мікрофон і, глибоко зітхнувши, почав приглушеним голосом свою промову.

Здавалося, що поет звертався не тільки до присутніх тут сотень, а до тисяч людей, обличчя яких зримо бачив перед собою... І там, далеко, на поневолений, але нескореній Україні, і на вогневих рубежах фронтів, і в партизанських землянках...

Поет увібрав у своє серце всі болі і страждання, всі помисли і надії свого народу. Після невеличкого зворушливого прозового вступу Максим Тадейович перейшов до поезії. Це було його знамените «Слово про рідну матір»...

І всі ми, що були присутні в цій залі, на крилах чарівного слова поета переносились туди, на рідну Україну, до берегів Дніпра і Псла, до синіх рік і голубих озер, у край, де точилася страшена, кривава битва, де гриміли гармати...

І, звісно ж, не тільки присутні на мітингу вбирали ті рядки у свої серця. Радіохвилі рознесли могутнє Слово поета по всій землі нашій, і воно стало бойовим кличем.

Вогнисто-розпашілий поет стояв перед мікрофоном і був схожий водночас і на месника, і на пророка. За ті короткі хвилини, доки читав свій незвичайної сили твір, поет із мрійника перетворився в бояна і племнів, наче смолоскип...

...«Слово про рідну матір» народилося з болю і гніву, з гарячої, синівської любові до України, з глибокої віри, і всі ці чуття могутніми колами розходилися по всій неосяжній землі Вітчизни, як звуки найгучнішого дзвона.

...«Слово про рідну матір» було своєрідним благословенням і віщим знаком, під яким народилася наша радіостанція імені Тараса Шевченка. То був день утвердження нашого, непогасного слова, що стало на сторожі народу, було його прапором і зброєю².

22 червня 1941 року розпочалася війна, 25 «Правда» надрукувала «Слово гніву» Максима Рильського, 9 вересня в газеті «Комуніст» з'явився своєрідний поетичний цикл під загальною назвою «Слово правди», а наприкінці листопада прозвучало на всю країну, як апофеоз любові і гніву, «Слово про рідну матір» — перша поема Рильського періоду війни.

Учитель має так майстерно прочитати поему, щоб десятикласники відчували себе серед тих, до кого були звернені урочисто-патетичні слова митця в листопаді 1941 року.

Прочитавши, словесник скаже, що цей твір — вияв найвищих громадянських і патріотичних почуттів ліричного героя — написаний у високій ораторсько-декламативній манері, яку можна назвати одичною. Водночас «Слово про рідну матір» пройняте «таким потужним ліричним струменем, якого не знали класичні оди; в поєднанні з надзвичайним лаконізмом вислову та іскрометною афористичністю це надає «оді» Рильського цілком своєрідного, глибоко сучасного характеру»³.

«Слово про рідну матір» за ідейно-тематичним змістом чітко ділиться на чотири частини. У першій дається величний, лірико-патетичний образ Радянської України, її героїчної історії. П'ять строф, що починаються словом «благословен», мають декламуватися з урочистою, піднесеною інтонацією, чітко, карбовано, однак трохи уповільнено, з ліричними нотками, адже поет зв'язується Вітчизні, народові у своїх гарячих синівських почуттях, захоплюється славною історією і культурою України. Патетичний інтонаційний струмінь особливо м'якшає в рядках, де М. Рильський малює оповиті ніжним серпанком картини природи рідної землі і благословенну у віках чудову українську пісню.

При читанні першої частини «Слова про рідну матір» перед внутрішнім зором учнів має постати минуле України, її історія, життєві подвиги кращих синів і дочок. Десятикласники повинні відчувати глибо-

² Див.: Цю па І. Ясної правда син// У серці дзвонять голоси.— К., 1984.—

³ Історія української літератури: У8 т.— К., 1971.—Т. 7.— С. 221.

ку повагу до духовних скарбів свого народу, бажання зберігати і примножувати їх.

Друга частина твору, де оспівується дружба народів СРСР, займає центральне місце в композиції поеми. Треба, щоб у голосі вчителя зазвучала гордість за дружну сім'ю братніх радянських народів, непохитна віра в те, що «майво збратаних знамен Навкруг Кремлівської огради» ніколи не подолати зловорожим вітрам.

Особливої уваги вимагає читання третьої частини, де поетично відтворено впевненість радянських людей у перемозі. Строфи, з яких вона складається, — це риторичні запитання. Виправданим буде читання їх за принципом інтонаційного оформлення особливої синтаксичної конструкції — періоду, перша частина якого (вона складається з кількох підрядних речень) читається з поступовим підвищенням інтонації, а друга (у композиції «Слова про рідну матір» — це четверта змістова частина) логічно завершується читанням на найвищій емоційній ноті.

Використання періодів, які надають великих можливостей для високоемоційної, пристрасної оповіді, особливо характерне для поезики творів М. Рильського періоду Великої Вітчизняної війни. Згадаймо хоча б поему «Жага», де все горіння поетової душі, основний емоційний заряд твору міститься у вступі, написаному теж періодом. Читається він на одному подихові, і це примушує слухачів внутрішньо завмерти, глибоко переїнятися почуттями і думками автора. Саме такого інтонаційного малюнка потребує і читання заключної четвертої частини твору, що розпочинається рішучим і гордим *Hi!* Поет висловлює непохитну віру радянських людей у перемогу над ворогом, у торжество добра над злом, світла над пільмою, гуманності над людиноненависництвом, віру в те, що сонце вже встає — на Сході!

Словесник повинен привернути увагу учнів до алітерацій, що сприяють яскравішому, емоційнішому висловленню патріотичних почуттів, палкої клятви вірності, яку дає ліричний герой Вітчизні, і сповнюють оповідь глибокою внутрішньою інтимністю, сокровенністю. З багатьох прикладів виберемо хоча б восьму строфу, де повторення звуків *с* і *л* створює пластичний, тонкий і прозорий ліричний малюнок рідної природи: «Благословенна синь озер, і Псло, і повів рути-м'яти...»

На початку бесіди з учнями — наступного етапу вивчення твору — вчитель має підкреслити, що «Слово про рідну матір» — це жива картина, яка не тільки відтворює героїчний етап історії Радянської Вітчизни, а й сконденсовано і надзвичайно афористично відображає історичну Пам'ять. У поемі створено образ-символ непоборного народу, який прагне жити з усіма в дружбі і мирі, але в тяжку годину готовий стати на смертний бій і оборонити від нападників рідну землю, її минуле і майбутнє. Поет підкреслює, що в битві з фашистами, захищаючи всю цивілізацію і духовність від коричневої чуми, радянський народ черпає сили зі своєї історії, Пам'яті, що передається з покоління на покоління як найдорогоцінніша естафета.

Незвичайність такого художнього вирішення теми ратного подвигу народу зумовлена особливостями історичного моменту, в який була написана поема. У 1941 році вирішувалася доля нашої країни, всієї цивілізації, культури, духовності. Поетові-громадянину необхідно було знайти таку художню форму, такі образи, які змусили б кожного відчувати відповідальність за долю всього народу, його майбутнє. Таким художнім засобом і став у поемі образ історичної Пам'яті.

Важливою передумовою сприйняття ідейного змісту «Слова про рідну матір», глибокого відчуття патріотичного пафосу твору має стати створення в десятикласників почуття причетності до славної історії свого народу, його духовності, культури. Такої мети повинен досягти вчитель, аналізуючи першу частину поеми. Що ж послужило авторові змістовою основою для її створення? Учні відшуковують у тексті образи, які сягають глибини історії, і аналізують їх. Словесник же спрямовує бесіду так, щоб десятикласники ніби перегорнули славні сторінки

історії, побачили узагальнюючу картину історичного минулого, усвідомили значення для людини Пам'яті. Юні серця мають відчуті той благословенний, непоборний, волелюбний дух народу, який на повний голос прозвучав у безсмертному слові великого Кобзаря, «побачити» сліди, «не змиті вічності дошами Мандрівника Сквороди», зрозуміти, чим був для України «молоток Каменяря, і струни Лисенка живії», «Енеїди» владний сміх», золота зоря Заньковецької Марії. Учні знайдуть строфу, де ідея духовної пам'яті, «генія народу» знаходить найповніший вияв:

Благословенна ти в віках,
Як сонце наше благовісне,
Як віщий блокрилий птах,

Печаль і радість наша, пісне,
Що мужність будиш у серцях,⁴
Коли над краєм хмара висне .

Важливо також, щоб десятикласники усвідомили і відчували, завдяки якому художньому прийому із самого початку досягається ефект яскравої своєрідності твору, піднесеності, незвичайної емоційної насиченості, яка передається читачам, сповнюючи їхні серця любов'ю до Вітчизни, до її духовних надбань. Десятикласники самі скажуть, що високий патетичний пафос початку твору, який передає гарячі почуття поета-громадянина, досягається завдяки використанню старослов'янізму *благословен*.

Цей художній засіб виконує подвійну роль у створенні емоційного фону поеми: надає їй суворой урочистості й відтворює глибоко сокровенні думки ліричного героя, що відчуває себе невід'ємною часткою рідного народу.

Учитель має наголосити, що історія для поета — радянського громадянина — це жива Пам'ять багатьох поколінь. За висловом Бориса Олійника, це «Пам'ять віри, Пам'ять роду, Пам'ять прапора і серця». Образ Пам'яті як міцної ланки між історією і сучасністю, який створив у «Слові про рідну матір» М. Т. Рильський, відіграв величезне значення в суспільному житті. Він став яскравим виявом нового осмислення місця і ролі людини та народу в історії — цьому безперервному процесі з міцними причинно-наслідковими зв'язками. Адже давніх «мечів ясных Огонь, отчизни охорона» світить через століття і кличе на священну битву з ворогом. Варто сказати, що правомірність такого підходу класика української радянської літератури до визначення ролі історичних надбань для наступних поколінь підтверджує і сучасна література. Ці мотиви звучать у творчості російського поета Є. Ісаєва, сучасних українських митців П. Воронька, Б. Олійника, П. Перебийноса.

Уже в першій частині поеми М. Т. Рильський ствердив високогромадянську, глибоку філософську ідею: історія і сучасність нерозривні, взаємозумовлені, і, щоб здобути майбутнє, треба завжди пам'ятати про минуле. Значну роль у яскравому, блискучому втіленні цієї ідеї відіграли саме образи, побудовані на використанні старослов'янізмів — слів, де живе сам дух історії. Вживання їх — основний художній прийом, який застосовує автор. Варто дати учням завдання у процесі бесіди виписати старослов'янізми і з'ясувати їх функцію в системі образів поеми.

М. Рильський розкрив віковичне коріння радянського патріотизму, що сягає глибин історії, зумів нерозривно поєднати історію і сучасність, створивши гордий і прекрасний образ Вітчизни-матері. Десятикласники самі визначають, який художній засіб поет використав для показу органічної єдності патріотизму та інтернаціоналізму. Образ винограду, що став одним з найулюбленіших у поезії М. Рильського. «Життя рясного виногради» — це «труд і піт» народу, це його натхненна праця і боротьба за краще життя, запорукою якого є світле гроно сестер—непоборна дружба радянських республік. Зауважимо, що

⁴ Рильський М.: Твори: У 10 т.—К., 1960.—Т. 2.—С. 191. Далі в тексті будемо посилалися на це видання.

оригінальні образи «життя рясного виногради» і «гроно сестер» — це геніальна поетична знахідка М. Рильського, яка надзвичайно яскраво передає нерозривність почуття патріотизму та інтернаціоналізму радянських людей. Завдяки цим образам автор досягає композиційної завершеності поеми при переході від оспівування патріотизму у першій частині до возвеличення інтернаціоналістських почуттів — у другій частині твору:

Благословенні ви, брати,
Що в сяйві дружби і свободи
Йдете до спільної мети,

На ясні зорі й тихі води,
Благословен і славен ти,
Російський сміливий народі!

Отже, що крім духовної, історичної пам'яті є другим джерелом, з якого черпає непоборну силу український радянський народ? — Дружба народів. Такого висновку доходять десятикласники, проаналізувавши дві перші частини.

Учні знайдуть і ті місткі, афористичні образи, завдяки яким ця ідея прозвучала у творі особливо піднесено, урочисто й водночас глибоко інтимно як найсокровенніше почуття ліричного героя. В основі створення таких образів — знову звернення М. Рильського до давньої лексики та усної народної творчості. Цим же художнім прийомом виражається в поемі ідея керівної ролі Комуністичної партії в житті радянського народу — «світло мудрої лампади».

Органічно вплітається в контекст поеми традиційний народно-пісенний образ «ясні зорі й тихі води», що передає віковичну мрію народу про щасливе життя і мирну творчу працю. Це не лише мрії українського народу, а й спільна мета, до якої крокують у «сяйві дружби і свободи» народи-брати.

Учитель повинен звернути увагу десятикласників і на інші засоби художнього втілення ідеї інтернаціоналізму, сказавши про те, що для оспівування дружби народів поруч з історичними образами М. Рильський використовує метафору, побудовану на основі оригінального образного сприймання і відтворення дійсності: «майво збратаних знамен Навкруг Кремлівської огради». Нехай десятикласники подумують над тим, з якою метою М. Рильський поєднує для вираження ідеї дружби народів образи, закорінені в національні традиції, і метафору, в основі якої — сучасна політична лексика? Поет прагнув передати особливо важливу в час воєнного лихоліття думку про те, що в національній самосвідомості, з одного боку, і в дружбі радянських народів, яка сягає сивої історії, з другого боку, — запорука перемоги над ворогом.

Саме ці дві передумови — патріотизм, витоки якого у глибині віків, у найпотаємніших схованках народного духу, в народній пісні, у культурних здобутках народу упродовж століть, та пролетарський інтернаціоналізм давали змогу поетові висловити непохитну впевненість у непереможності Радянської Вітчизни.

Для вираження цієї ідеї у третій частині поеми М. Рильський використовує рядок з відомого ь.-рша великого Кобзаря. Він твердить, що земля, яку «окрилив Тарас Громовозвукими словами», — непоборна, бо «живе вона в міцній Сім'ї великій, вольній, новій».

Поет сягає ще далі в глибини історії, воскрешає в пам'яті сучасників її вікопомні сторінки, звертаючись до «Слова о полку Ігоревім» — визначної пам'ятки Київської Русі — колиски трьох братніх народів — російського, українського і білоруського. Щоб розвинути образне мислення старшокласників, пропонуємо їм змалювати усно картини, які виникають перед їхнім внутрішнім зором при сприйманні образів, побудованих на переспіві «Слова о полку Ігоревім: «...шумлять-дзвенять світи Від рику раненого лева, Лисиці брешуть на щити і кличе див поверху древа!» (193); «у гусях — дух Боянів», «димний запах полину». Після пояснень, учнів словесних цідкреслить, піо синтезуючий образ — «димний запах полину» — один з найорипнальшших

у поемі. Він пробуджує у сприйманні читача цілий комплекс асоціацій, пов'язаних з почуттям безмежної любові до рідної землі. Поетичні образи полину і диму — символи рідного краю — будять найзаповітніше в людській душі, дозволяють відчутти до глибокого щему саму історію, нерозривно пов'язану із сучасністю.

— Для нас,— скаже далі вчитель,— вже стали історією і полум'яні роки Великої Вітчизняної, але ми повинні повсякчас відчувати свою причетність до минулого, бо самі є часткою історії, бо тепер від нас залежить, чи залишиться непорушною клятва народу, пристрасно виражена в «Слові про рідну матір».

Учні знайдуть слова цієї клятви у першій строфі четвертої, заключної частини твору:

Ні! Сили на землі нема
І сили на землі не буде,
Щоб потягти нас до ярма,
Щоб потоптати наші груди... (194)

Потім словесник зверне увагу на заключні рядки цієї строфи:

Бо Партія біля керма
Стоїть, радянські, вільні люди!

Поет підкреслює демократичні основи радянського суспільного ладу, які в наш час яскраво продемонстрував січневий (1987 року) Пленум ЦК КПРС. Максим Рильський наголосив у своєму творі на тому, що Комуністична партія, керуючись заповідями вождя світового пролетаріату В. І. Леніна, завжди впевнено вела радянський народ до перемог, постійно проводила політику миру і дружби. Саме завдяки цій ідеї, яскраво вираженій у «Слові про рідну матір», твір набуває особливо актуального значення і в наш час, коли, втілюючи в життя історичні рішення XXVII з'їзду, радянський народ активно бореться за мир в усьому світі. Учні скажуть, що Радянський Союз, риний ідеалу «Світ без війн і зброї», розгорнув останнім часом небувалий за масштабами і значенням мирний наступ. 15 січня 1986 року Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов висунув програму створення без'ядерного світу і ліквідації всіх видів зброї масового знищення до кінця століття. 1986 рік було оголошено ООН Міжнародним роком миру, наша країна конкретизувала цю програму, підкріплюючи її практичними справами, передусім—мораторієм на випробування ядерної зброї. Радянський Союз робить усе, щоб захистити цивілізацію від ядерного знищення, щоб мир на Землі став вічним.

Учитель має підкреслити, що активна гуманна життєва позиція, відповідальність за долю народу, Вітчизни, світу, цивілізації — найперший обов'язок радянської людини. Цей обов'язок глибоко усвідомлював під час Великої Вітчизняної війни наш народ — миротворець і воїн, узагальнений образ якого створив М. Т. Рильський. У нинішній тривожний час, коли на чашу терезів історії покладене майбутнє людської цивілізації, актуально звучать слова поета — філософа і гуманіста:

Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді побороти?
О земле рідна! Знаєш ти
Свій шлях у бурі, у негоді!

Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..
Лисиці брешуть на щити,
Та сонце устає — на Сході!

Автор майстерно користується народнопісенними образами сови і орла. Він протиставляє совам — загарбникам, орла — символ гордо-го, нескореного радянського народу. Величну картину спрямованого на ненависного ворога могутнього гніву народів-братів М. Рильський створює завдяки образам ясноводих рік і мостів, що еднають їх.

Підсумовуючи розгляд ідейного змісту «Слова про рідну матір», учитель відзначить, що нині, коли історія Країни Рад налічує 70 полум'яних літ, твір М. Рильського, який яскраво відображає один з найтрагічніших її періодів, сприймається як високогромадянське утвердження перемоги добра над злом, правди над неправдою, світла

над п'ятмою, миру над війною. Глибоке філософське осмислення поетом-громадянином конкретної історичної ситуації забезпечило «Слово про рідну матір» визначну роль у подальшій боротьбі народу з фашизмом та й в сучасному житті. Цю роль важко переоцінити.

Зауважимо, що розкриття проблематики поеми, особливо ідеї безсмертя подвигу народу у Великій Вітчизняній війні, образ Пам'яті слід тісно пов'язати з життям учнів: чи добре знають вони тих людей свого села, селища, мікрорайону, які боролися з фашизмом? Чи стала болюча пам'ять про війну цих людей їхнім власним досвідом? Чи відчули вони себе особисто причетними до героїчних подій історії?

Поет зумів конкретний етап героїчної боротьби радянського народу проти фашизму побачити в загальноісторичному плані, органічно пов'язати його з минулим і передбачити перспективу, визначити його роль і місце в історії.

Таке масштабне, епічне світовідчуття зумовило жанр твору. В поемі оригінально взаємодіють епос і лірика. Автор осмислює певні конкретні проблеми і вводить їх у систему одвічних філософських проблем буття — боротьби розуму з безумством, добра зі злом. У такий спосіб він намагається в образах-символах створити узагальнений образ часу, розкрити сутність найважливіших процесів, що відбувалися в ньому.

Завдання вчителя при розкритті жанру «Слова про рідну матір» — пояснити десятикласникам, що епічність цієї поеми — категорія змістова, яка виражає зв'язок афористично зображених подій, переживань з часом, епохою, розкриває суттєві процеси і закономірності цієї епохи. Така якість епічності носить назву «епічна форма ліричного»⁵.

Слід навчити десятикласників через образи-деталі відчувати специфічні особливості «епічної форми ліричного». Запропонуємо їм знайти ці образи в тексті поеми і розкрити їхнє глибинне значення. Поряд з образами, до яких уже звертались учні у процесі вивчення ідейного змісту поеми, слід осмислити і такі: «земля, яку сходяв Тарас малими босими ногами», «степів широчина бездонна», «синь озер, І Псло, і повів руті-м'яти», «зоря горить рожева».

Наприкінці уроку ставимо до класу запитання:

— Що виступає в поемі основною ланкою, яка забезпечує ідейно-художню цілісність, концептуальність твору?

Це образ ліричного героя — сучасника автора, громадянина, патріота, інтернаціоналіста, який любить і возвеличує радянський народ, його історію, славить героїчну боротьбу з ворогом, мудру політику Комуністичної партії, дружбу народів-братів.

Підкреслимо, що саме палка експресія розвитку думок і вияву почуттів є основою ліричного начала поеми, рушійною силою сюжету і водночас зумовлює її епічний характер. У цьому специфіка жанру, діалектика взаємодії епічних і ліричних елементів у змістово-художній структурі «Слова про рідну матір» як поеми.

Підсумовуючи вивчення твору, словесник скаже, що поема-сповідь, поема-клятва, поема-ораторія, поема-символ закликає нас, сучасників, бути гідними спадкоємцями героїчних звершень народу в минулому, усім життям, трудовими подвигами продовжувати славні діла батьків, активно боротися за мир на планеті, за світле майбутнє людства.

⁵ Ко валенко С. А. Поема, як жанр, літератури.— М., 1982.— С. 7.